

ƏLİŞİR NƏVAININ DİNİ-ELMİ ƏSƏRLƏRİ

(*“Minacat”, “Nəzmül-cəvahir” və “Hədisi-ərbəin”*)

fil.e.d. Almaz Ülvü Binnətova,

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
“Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi
əlaqələr” şöbəsinin müdiri
almazulvi1960@mail.ru*

XÜLASƏ

Əlişir Nəvai şəriət və təsəvvüf elminin dərin bilicisi, nəzəriyyəçisi, hətta nəzarətçisi kimi ad çıxarmışdır. O, İslam ehkamlarını ilk dəfə türk dilində türk xalqları üçün yazıb ortaya qoyan ulu şəxsiyyət olmuşdur. Din və əxlaqi dəyərləri özündə ehtiva edən “Minacat”, “Nəzmül-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahiratlar”), “Qırx hədis” (“Hədisi-Ərbəin”), “Quş dili” (“Lisanüt-teyr”), “Məhbubul-qülub” (“Könüllərin sevgilisi”), “Siracul-müsliman” (“Müsəlmanların çırağı”) və “Risaleyi-tiyr andoxtan” (“Oxatma haqqında risalə”) əsərləri həm dövründə, həm də bu gün aktual xarakterdədir. “Minacat” (“Allaha dua” və ya “Allaha yalvarışlar”) əsəri Allaha xitabən yazılan ifadələrdən ibarət olub, məzmun və ifadə tərz baxımından gözəl duyğu tərənnümüdür. “Minacat”ın dili – ruhaniyyət aləminin dərinliklərinə varan şairin insanlara tövsiyəsi, nəfs toxluğu, insani hisslərin daim üst qatda yer alması və s. kimi mənəvi duyğuların insanlara aşılmasıdır. Dahi filosof Əbdürrəhman Caminin “Hədisi-Ərbəin” adlı əsər üzərində çalışdığını bilən Əlişir Nəvai ustadının bu addımını yüksək dəyərləndirmiş və ondan izn alaraq həmin əsəri Cığatay türkcəsinə çevirmək istədiyini xahiş etmişdir. Beləliklə, Əlişir Nəvai imzası ilə türk ədəbi dilində yazılan “Hədisi-ərbəin” əsərini Əbdürrəhman Caminin əsərinin mövzusunun götürsə də, eyni ildə, eyni şəkildə yazsa da, amma başqa bir ifadə ilə dördmisləlik qitələr halında yazmışdır. Peyğəmbərə həsr olunmuş hədislərin əvvəl ərəbcə, daha sonra onların – hədislərin məna və mahiyyətini türk dilində yazılması səbəb olmuşdur. “Nəzmül-cəvahir”in qədim dini – tarixi məzmun daşıyan, əxlaqi dəyərləri özündə ehtiva edən süjeti vardır. Əsəri islam dininin ilk xəlifələrindən biri Həzrət Əliyə məhəbbət – ehtiram nişanəsi kimi dəyərləndirmək olar.

Tədqiqatımızın bu bölümündə Əlişir Nəvainin dini-elmi yaradıcılığını əhatə edən əsərlərindən üçü haqqında (“Minacat”, “Hədisi-ərbəin” və “Nəzmul-cəvahir” əsərlərinin məzmun və şərhindən) bəhs edilir.

***Açar sözlər:** Əlişir Nəvai, Həzrət Əli, İslam mədəniyyəti, Əlişir Nəvainin dini əsərləri, klassik ədəbiyyat, İslam əxlaqı.*

Həyat və yaradıcılığı haqqında. Böyük mütəfəkkir, filosof, şair və dövlət xadimi Əmir Əlişir Nəvai (əsl adı Nizaməddin Mir Əlişir) 1441-ci il fevral ayının 9-da Heratda doğulmuşdur. Onun atası Teymurilər sarayına yaxın zadəgan ailəsindən idi. Əlişir Nəvainin atası Qiyasəddin Kiçginə Bahadur bir müddət Səbzəvar şəhərinin hakimi olmuşdur. Bu səbəbdən, uşaqlıqdan bir yerdə böyüyən Əlişir Nəvai ilə Hüseyn Bayqaranın yoldaşlığı dostluğa çevrilmişdir. Xorasan vilayətinin mərkəzi Heratda hakimiyyətə gələn Hüseyn Bayqara sarayında Əlişir Nəvaini əvvəlcə möhürdar, az sonra – 1472-ci ildə isə baş vəzir təyin etmişdir. Ə.Nəvainin yüksək əxlaqı, elmi, qabiliyyəti, zəkası, fitrətən fəzilliyi dostunu bu addımı atmağa sövq etmişdir. O, hələ uşaqlıq illərindən - 10-12 yaşlarından türk və fars dillərində şeirlər yazardı. Atası onun elmə, ədəbiyyata olan həvəsini, istedadını görüb təhsilinə xüsusi diqqət ayırmışdı. Dövrün tanınmış şair və ədibləri, xüsusən türk ədəbiyyatı qarşısındakı böyük xidmətləri ilə seçilən Seyid Həsən Ördəşir və o illərin şöhrətli şairi Lütfi ona ustalıq – müəllimlik etmişdir. Əlişir Nəvai gənclik illərindən Şərqi dahi mütəfəkkirləri Nizami Gəncəvi, Fəridəddin Əttar, Qasım Ənvar və digər klassik şair və filosofların əsərlərini dərinlən mənimsəmişdir. Bütün bunlar onun poetik yaradıcılığının inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Əlişir Nəvai dostu, şair-filosof Əbdürrəhman Caminin məsləhəti ilə dahi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə türk dilində “cavab” yazaraq, türk ədəbi dilinin banisi kimi ümumtürk ədəbiyyatı tarixində yer tutmuşdur. Nəhəng ədəbiyyat meydanına cəmi üç ildə bəxş etdiyi (1483-85) 64 000 misralıq “Xəmsə”si “Heyrət ül-əbrar”, “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi səyyarə” və “Səddi-İsgəndəri” adlı məşhur əsərlərdən ibarətdir. “Heyrət ül-əbrar” (1483, “Möminlərin heyreti”) poeması əxlaq və təsəvvüfə aid mükəllimələrdən ibarətdir. “Xəmsə”yə daxil olan poemalar içərisində “Fərhad və Şirin” (1484) əsəri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müəllif Nizami Gəncəvinin Fərhadından fərqli olaraq, burada əməkçi nəslin nümayəndəsi Fərhadı əsərinin baş qəhrəmanına çevirmişdir. “Yeddi səyyarə” (1484, bu əsəri “Bəhram Gur” da adlandırırlar) məsnəvisində Bəhram Gurun Dilaram ilə məhəbbət

macərasından danışılır. Nizami Gəncəvinin poemasından fərqli olaraq, Əlişir Nəvainin əsərində hekayələri yeddi gözəl deyil, yeddi səyyah danışır. Bu hekayələrin məzmunu xalqın həyatından, məişətindən, dövrün ictimai-siyasi mühitindən alınmışdır. “Leyli və Məcnun” (1484) bütün Şərqdə yayılmış müqəddəs mövzuya – sevginin, eşqin yenilməzliyinə, bəşəriyyətinə həsr olunmuşdur. “Səddi-İsgəndəri” (1485) məsnəvisi şairin fəlsəfi fikrinin, düşüncəsinin məhsuludur. Qədim yunan filosofları – Əflatun, Ərəstun və Sokratın fəlsəfi baxışları, alim-hökmdar İsgəndərin humanizmi, ideal obrazı əsərin əsas xəttini təşkil edir. Əlişir Nəvai İskəndər obrazını dövrün zalım hökmdarlarına qarşı qoymuşdur. Cəmi üç il ərzində Şərq ədəbiyyatında yeni “Xəmsə” yaratmaq Əlişir Nəvainin yüksək şairlik istedadının nəticəsi idi. Onun “Xəmsə”sində böyük türk ruhu diqqətdən yayınmır.

Əlişir Nəvai özünün hazırladığı, cığatay türkcəsində yazdığı lirik şeirlərindən ibarət dörd “Divan”ı, əslində, lirik-fəlsəfi duyğularının, həyata gerçək baxışlarının məcmusudur və 1498-ci ildə “Xəzain ül-məani” (“Mənalər xəzinəsi”) adlı ümumi başlıq altında dörd divanını: (“Cahar divan”) – “Qəraülb üs-siğər” (“Uşaqlığın qəribəlikləri”), “Nəvadir ül-şərab” (“Gənclik nadirlikləri”), “Bədaye ül-vüsət” (“Orta yaşın gözəllikləri”), “Fəvaid ül-kibar” (“Böyüklüyün faydaları”) toplamışdır. O zaman Əlişir Nəvai Məşhəd şəhərində yaşayırdı.

Əlişir Nəvainin fars dilində yazdığı şeirlərindən – qəzəllərdən, qəsidələrdən, tuyuqlardan, müxəmməslərdən, müsəddəslərdən... ibarət hazırladığı “Divani-Fani” adlı əsəri mövcuddur. “Divani-Fani” adlı divanına topladığı qəzəllərin çoxu yüksək sənətkarlıq qüdrəti ilə Hafız Şirazi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Kamal Xocəndi və başqa görkəmli söz sənətkarlarına yazılmış nəzirələrdir. Türk dilində yazdığı şeirlərinə “Nəvai”, fars dilində yazdığı şeirlərinə “Fani” təxəllüslerini seçən Əlişir Nəvaiyə Xorasan şahı Əbülqasım Babur “İki dil ağası” (“Zul-lisaneyn”) adını vermişdir. “Nəvai” sözü “musiqili”, “təravətli”, “fani” sözü isə “etibarsız”, “ötərgi”, “boş” mənasını verir.

Əlişir Nəvainin əsərləri hələ sağlığında böyük şöhrət qazanmışdır. Onun əsərləri dünyanın ən müxtəlif kitabxanalarına yayılmış və qorunmuş, müasir dövrümüzdə qədər gəlib çıxmışdır. Nəvai yaradıcılığında – lirikasında, poemalarında yüksək mənəviyyat məsələlərindən, təsəvvüfdən söhbət açılır.

Dahi şair türk dilində xeyli elmi-filoloji və dini-təsəvvüfi əsərlər yazmışdır: Dil-ədəbiyyat məsələlərindən bəhs edən “Mühakimətül-lüğəteyn”, “Mizanul-əvzan” və “Səbat əbhur” adlı əsərləri, “Mühakimət ül-lüğəteyn” (“İki dilin müqayisəsi”, 1499) əsəri o dövr üçün (elə indi də) çox əhəmiyyətli idi. O, bu elmi əsərində türk dilinin incəliklərindən, türk folklor və etnoqrafiyasının zənginliyindən söz açmış, türk dilinin gözəlliyini və zənginliyini nümayiş etdirərək, fəxarətdolu xoş hisslərini qələmə almışdır. “Mizanül-əvzan” (“Vəznlərin

mizanı", 1492) əsərində ümumtürk əruzunun nəzəri əsaslarından bəhs edilir. "Səbat əbhur" isə ərəb dilçiliyinin izahlı lüğətindən bəhs edir.

"Münşəat" ("Məktublar", 1494) şairin türk dilində rəsmi məktubları toplanmışdır. "Vəqfiyyə" əsərində isə (1482) özünün xeyriyyəçilik işlərindən bəhs edilir.

Əlişir Nəvainin "Nəsaimul-məhəbbət" ("Sevgi mehləri", 1496) və "Məcəlisun-nəfais" ("Nəfis məclislər", 1491) adlı təzkirələri türk xalqlarının ədəbiyyat tarixinə ərməğandır.

Əlişir Nəvai tarixi mövzuda traktatlar müəllifi kimi də məşhurdur: "Tarixi mülükul-əcəm" ("Əcəm şahlarının tarixi", 1488) və "Tarixi-ənbiya və hükəma" ("Peyğəmbərlər və müdriklərin tarixi", 1485-1488) əsərləri dediklərimizə əyani sübutdur.

Şairin memuar janrında yazdığı əsərlərə Əbdürrəhman Camiyə həsr etdiyi "Haləti-Seyid Həsən Ərdəşir" ("Seyid Həsən Ərdəşirin tərcümeyi-halı və şəxsiyyəti", 1491) "Xəmsət ül-mütəhəyyirin" ("Beş heyrat", 1492-1494) və "Haləti-Pəhləvan Məhəmməd" ("Məhəmməd Pəhləvanın tərcümeyi-halı və şəxsiyyəti", 1493) əsərlərini qeyd edə bilərik.

Əlişir Nəvainin dini əsərləri sırasında yeddi əsərin adını çəkmək olar: "Hədisi-ərbain" ("Qırx hədis" və ya "Qırx rübai" də adlandırırlar, 1481), "Nəzmül-cəvahir" ("Nəzmə düzülmüş cəvahirat", 1485), "Siracül-müslimin" ("Müsləmanlar çırağı", 1488), "Məhbubul-qülub" ("Urəklərin sevgilisi", 1500), "Risaleyi-tiyr əndoxtan" ("Oxatma haqqında risalə"), "Minacat" ("Allaha yalvarışlar" və ya "Allaha dua", 1500). "Lisanut-teyr" ("Quş dili", 1499) poeması fəlsəfə və təsəvvüf məsələlərinə həsr edilmişdir. Şair bu əsəri Sultan Hüseynə ithaf etmiş, uşaqlıq illərindən sevrək oxuyub-əzbərlədiyi, öyrəndiyi filosof Fəridəddin Əttarın "Məntiqut-teyr" ("Quşların məntiqi") əsərinə cavab olaraq yazmışdır.

Adlarını qeyd etdiyimiz bu və digər əsərlər həm ədəbi-bədii xarakterinə, dilinə, məzmununa, mövzusuna, həm də elmiliyinə, fəlsəfi mahiyyətinə görə ümumtürk ədəbiyyatının möhtəşəm ədəbi abidələrindəndir. Burada dövrün ictimai-siyasi məsələlərinə dair müəllifin baxışları öz əksini tapmışdır. Əlişir Nəvainin əsərləri əxlaqi-fəlsəfi dəyəri ilə beş əsrdən artıq zaman keçməsinə baxmayaraq, bu gün də sevilir, dünya dillərinə tərcümə olunur, nəşr olunur və bütün zamanlarda tədqiqatçıların - ədəbiyyatçıların, dilçilərin, tarixçilərin, filosofların, ilahiyyatçıların, coğrafiyaçıların... tədqiqat obyektidir.

Qeyd edək ki, Əlişir Nəvai Herat, Məşhəd və Səmərqənd şəhərlərində dövrün məşhur ziyalılarından dərs almışdır.

Əlişir Nəvai 1501-ci il yanvar ayının 3-də dünyaya vida etmişdir. O, doğulduğu Herat şəhərində, Gövhərşad bəyim türbəsinin yanında dəfn edilmişdir (Ülvi 2016, 7-16).

Giriş

Əlişir Nəvaiyə həm “Əmir”, həm də “Mir” deyə müraciət olunub. “Əmir” – onun dövlət taxtında tutduğu vəzifəsinə, “Mir” isə dahi mütəfəkkirin dini-elmi fəaliyyətinə görə deyilib. Böyük şəxsiyyətə Dövlətsah Səmərqəndi şairə “Mir Nizaməddin”, yəni dinin nizami-qanunu” adını vermişdir. “Həzrət Nəvai bir çox qiymətli əsərlərində, xüsusən “Xəmsə” dastanlarının müqəddimələrində yazdığı Allaha həmd, minacat, Peyğəmbərə nət və Sultan Hüseyn Bayaraya mədhiyyələri bu fikrimizi təsdiqləyir”. Bütün bu əsərlərə istinadən deyə bilərik ki, Əlişir Nəvai şəriət və təsəvvüf elminin dərin bilicisi, nəzəriyyəçisi, hətta nəzarətçisi kimi ad çıxarmışdır. O, İslam ehkamlarını türk xalqları üçün ilk dəfə türk dilində yazıb ortaya qoyan dahi şəxsiyyət olmuşdur. Din və əxlaqi dəyərləri özündə ehtiva edən “Minacat”, “Nəzmul-cəvahir”, “Hədisi-ərbəin”, “Lisanut-teyr”, “Məhbulul-qulub”, “Siracul-müsli-min” və “Risaleyi-tiyr əndoxtan” əsərləri həm dövründə, həm də bu gün aktualdır.

Bunlardan başqa, Əlişir Nəvai türk dilində yazdığı 20 adda elmi-filoloji və nəsr əsərlərinin müəllifidir (farsca yazdıqlarından başqa). Bu əsərlərin içərisindən yeddisi sırf dini-elmi məzmun xarakteri daşıyır. İlk olaraq, təqdim etdiyimiz mətnə dahi mütəfəkkirin dini-elmi əsərlərinin qısa məzmun-xülasəsini və yazılma tarixlərini aşağıdakı kimi sıralaya bilərik. Əsərlərin adını orijinalda olduğu kimi, eyni zamanda, Azərbaycan dilində də verməyi məqsəduyğun bildik (hazırkı tədqiqatda həmin əsərlərdən üçünün məzmun və qayəsini, elmi şərhini təqdim edirik).

“*Minacat*” (“*Allaha dua*” və ya “*Allaha yalvarışlar*”) yazılma tarixi məlum olmadığından, adına – məzmununa uyğun olaraq tədqiqatımızın Giriş xülasəsinə “*Bismillah*” – deyə “*Minacat*”ı ilk olaraq təqdim edirik. Amma şairin yaradıcılığına, eləcə də əsərlərinin ruhuna uyğunluğu baxımdan “*Minacat*”ı şairin ömrünün son vaxtlarında yazdığını qeyd edə bilərik.

Beləliklə, “*Minacat*” – “*Allaha dua*” və ya “*Allaha yalvarışlar*”. Əsər Allaha xitabən yazılan ifadələrdən ibarət olub, məzmun və ifadə tərz baxımından gözəl duyğu yaşantısıdır. “*Minacat*”ın dili - ruhaniyyət aləminin dərinliklərinə varan şairin insanlara tövsiyəsi, nəfs toxluğu, insani hisslərin daim hər şeydən əvvəl yer alması və s. kimi mənəvi duyğuların insanlara aşılmasıdır.

“*Hədisi-Ərbəin*” (“*Qırx hədis*” və ya “*40 rübai*”). 1481-ci ildə yazılıb. Dahi filosof Əbdürrəhman Caminin “*Hədisi-Ərbəin*” adlı əsər üzərində çalışdığını bilən Əlişir Nəvai ustadının bu addımını yüksək dəyərləndirmiş və ondan izn alaraq həmin əsəri Cığatay türkcəsinə çevirməyi xahiş etmişdir. Beləliklə, Əlişir Nəvai imzası ilə türk ədəbi dilində yazılan “*Hədisi-Ərbəin*”

əsərini Əbdürrəhman Caminin əsərinin mövzusundan götürüb, eyni ildə, eyni şəkildə yazsa da, başqa bir ifadə ilə – dördmisralıq qitələr halında yazmışdır. Peyğəmbərə (s) həsr olunmuş hədisləri əvvəl ərəbcə, daha sonra onların – hədislərin məna və mahiyyətini türk dilində, həm də şeir dili ilə yazmışdır.

“Nəzmul-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahirat”) 1485-ci ildə yazılıb. Bu əsər qədim dini-tarixi məzmun daşıyaraq, əxlaqi dəyərləri özündə ehtiva edir. Daha doğrusu, İslam dininin ilk xəlifələrindən biri Həzrət Əliyə (ə) ehtiram əlaməti kimi dəyərləndirmək olar. “Nəzmul-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahirat”) əsəri Həzrət Əlinin (ə) “Səpələnmiş incilər” (“Nəsrül-ləli”) toplusundakı mənzum hikmətlərin tərcüməsi əsasında yaradılmış rübailər məcmusudur (268 hukmətə yazılmış 290 rübai).

“Lisanut-teyr” (“Quş dili”) 1498-1499-cu illərdə yazılıb. Əsər bəsirət gözü (ağıl-idrak gözü, təfəkkür gözü, qəlb gözü, ibrət gözü) ilə qələmə alınmışdır. Bu əsər, sözün tam mənasında, dünyanı dərk hadisəsidir, nəfslə bağlı təsəvvüfi dastandır. Mənəvi eşqin şövq və zövqündən təsirlənərək təsəvvüfün inceliklərini açıqlayan “Lisanut-teyr” mərifət və irfan yolunun əsaslarına söykənir, öyrədir. Bütün hadisə və təfsilatlar məcazi məna daşdığından, allegorik xüsusiyyətə malikdir, əsas qəhrəmanları quşlardır. Baş qəhrəmanları isə Simurq (anqa) və Hüd-hüddür (şanapipik). Bunlardan əlavə, 14 quş da iştirakçıdır, həmin quşlar əsərdəki hadisələrin daim mərkəzində görünən obrazlardır.

“Siracül-müslimin” (“Musəlmanların cırağı”) 1499-cu ildə yazılıb. “Siracül-müslimin” İslamın Türkünstan elində geniş yayılmağa başladığı dövrlərdə qələmə alınmışdır. O zamanlar Əlişir Nəvai yaşadığı dövrdə bütün ədəbiyyat ərəb, az qismi isə fars dilində idi. Əlişir Nəvainin məqsədi İslam əhkamlarını – qanun-qaydalarını xalqa öz dilində çatdırmaq idi. Yəni xalq İslam əxlaqını anlamadığı ərəb dilində başa düşməyərək itaət etməkdənsə, öz dilində də bunları anlamasının əhəmiyyətini çatdırmaq idi. “Müsəlmanların cırağı”-nı məhz bu nöqteyi-nəzərdən araya-ərsəyə gətirməyi özünə borc bilmişdir. Əsərin ən böyük özəlliyi, yeniliyi, fəlsəfi-estetik qayəsi məhz bundan ibarətdir. Ömrünün sonunda, özünün də yazdığı kimi zəif, halsız vücudu ilə, amma ruhunu Allaha, İslam Peyğəmbərinə (s) təslim etmiş şair xalqına, millətinə, İslam əhli olan sadə türk insanlarına bu borcunu da ödəyə bilmişdi.

“Məhbubül-qülub” (“Könüllərin sevgilisi”) 1500-cü ildə yazılıb. “Məhbubül-qülub” əsəri mədəniyyət tariximizdə, ümumtürk ədəbiyyat tarixində ali əxlaq dərslidir, nəsihətlərlə dolu müdrik kəlamlardır. Əlişir Nəvai bu əsərində dövlət idarəçiliyi və ailə məişət məsələlərinə dair həyat təcrübəsini hekayətlər şəklində oxucuya çatdırmışdır. Məzmunu dahi mütəfəkkirin zəngin həyatı müşahidələri, bədii düşüncələri, dünya dərkinin fəlsəfi yekunundan

ibarətdir. Eyni zamanda, bir sıra məsələləri – öz dövrünün ictimai-siyasi hadisələrini, hakim məfkurə (iqtidar ideologiyası) ilə arasında əlaqəsinin yeni şərhini verir.

“*Risaleyi-tiyr andoxtan*” (“*Oxatma haqqında risalə*”). Əsərin yazılma tarixi məlum deyil. “*Risaleyi-tiyr andoxtan*” (“*Oxatma haqqında risalə*”) çox kiçik həcmdə (cəmi 675 sözdən ibarət) maraqlı bir əsərdir. Oxatma sənətinin tarixi, fəzilətləri və mahiyyəti haqqında hədis və dini rəvayətlərlə əhatələnmiş gözəl, oxunuşu su kimi axan, məzmunu ruhu aydınladan bir dastandır. Əsərdə bu dünyanın yaranışının fəzilətlərini – əməyin, zəhmətin, bu yolda çəkilən qayğının, halallığın gözəllikləri təqdim edilir. Hər nə varsa, kim nə edir, nə iş görürsə, hamısı Allahın hökmündədir, Allahın xəbəri var, hər kəsə, hər işə yol açan, yol göstərən Uca Rəbbimizdir. Əsər sırf dini məzmun daşısa da, əxlaqi dəyərlər insan oğlunun yer üzündə çəkdiyi zəhmətin halallığına işarədir. Oxatmanın fəzilətləri hədislər vasitəsilə anladılır.

“Minacat” (“Allaha dua” və ya “Allaha yalvarışlar”)

Əlişir Nəvainin bu əsəri 1499-1500-cü illərdə yazdığı nəzərdə tutulur. Bəzi tədqiqatçılar isə əsərin yazılma tarixinin məlum olmadığını qeyd edirlər. “Minacat” qısa cümlələrlə Allaha dua etmək, Allaha xitabən – yalvarış, Ondan imdad, dilək istəmək tərzində yazılıb. Bu əsər “mənsur “yalvarış”ların ən gözəllərindəndir (Levend, 1968, 7-13). Nəvainin mənsur əsərləri arasında da dil və üslub cəhətdən ən mükəmməli sayılır. Topqapı və Fateh kitabxanalarındakı əlyazma nüsxələrinin başında olan nüsxələrdən biridir” (Levend, 1968, 7-13). Şərq ədəbiyyatında “ədəbi təsnifata” görə əsərlər Allaha həmd və Peyğəmbərin nəti ilə başlayır. Əlişir Nəvai də bütün əsərlərini klassik ənənəyə uyğun olaraq tövhidlə (həmdlə, minacatla) başlayıb. Haqqında bəhs edəcəyimiz əsəri isə hər hansı bir əsərinə yazılmış ön söz kimi nəzərdə tutmayıb. Əsər Allaha yalvarış kimi ifadələrdən ibarət olub, məzmun və ifadə tərzı baxımından gözəl bir duyğu yaşantısıdır. “Minacat”ın dili, ruhaniyyət aləminin dərinliklərinə varan şairin insanlara tövsiyəsi, nəfs toxluğu, insani hisslərin daim üst qatda yer alması və s. kimi mənəvi duyğuların aşılmasıdır. Əsər “Bağışlayan və Mehriban Allahın adı ilə” (“Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim”) başlayır və bu hissəni əsərin girişi olaraq nəzərdə tutsaq, cəmi doqquz (9) cümlədir.

“Minacat” nəsr əsəri üç bölmədən – Tövhid (Həmd), Münacat və Nətdən ibarətdir:

Tövhid (Həmd) Şükür, təşəkkür, minnətdarlıq mənasını daşıyır. Dilimizdə, dinimizdə “Allaha həmd olsun” – deyirik. O halda Həmd, ancaq Allaha üz tutularaq ona şükür edilən və ondan yardım, imdad umulan ifadə

tərzidir. Əlişir Nəvai Həmdə Allahın vahidliyi, əzəli və əbədililiyini vurğulayıb, iki aləmin sahibi, yerin-göyün yaradanı kimi Ona baş əyir.

Əsərin tövhid (həmd) bölümünü “İlahi əzəmət və qüdrət Sənin şənindədir və mülkü hökmranlıq Səndədir – Sənin hökmü-fərmanının, əzəliyyətinin və əbədiyyətinin hədd və sonu yoxdur”, “Allaha oxşayan bir kimsə (bir şey) yoxdur”, “O, doğmayan və doğulmayandır” və s. kimi ifadələrlə başlayır.

Əsərin tövhid (həmd) bölməsində yazılan bu cür “yalvarışlar” 11 cümlədən ibarətdir.

Nət – “Adəm Ata su ilə toprağın birləşməsində olan dövrdən mən (Həzrəti Məhəmməd (s) nəzərdə tutulur – A.Ü.) var idim” ifadəsi ilə başlayır. “Məndə Allah ilə birgə olmaq üçün vaxt var” kimi ifadələrlə Peyğəmbərin (s) qüdrətindən və müqəddəsliyindən bəhs edilir. Onun yaxşı sifətləri mədh edilir. Müəllif Allahın salamları və rəhmətləri o zata, pak ailə üzvlərinə və yeni sahiblərinə olsun”, – deyərək nəti tamamlayır. “Nət” bölməsi cəmi 4-5 cümlədən ibarətdir.

Minacat – Allah təriflənir və şair Ondən kömək diləyir. “İlahi, sən uluların ulususan, mən isə günahkaram. “İlahi, sən rəhimlilərin rəhimlisən, mən isə bəxti qarayam”, – deyərək yalvarışlı ifadələrlə Minacat bölməsi başlayır.

Əsərin bu bölümündə “İlahi” xitab başlığı ilə Allaha üz tutularaq altmış altı (66) müraciət (minacat, dilək, yalvarış) var.

Allaha müraciət dərğahında insan aciz, günahkar, Ondən başqa üz tutacağı bir məkan olmadığını dilə gətirir.

“İlahi!” – deyərək Allaha yalvarışları onun ömrü boyu bir insanın etdiyi xətalara, günahlarına bağışlanmasını;

“İlahi, Səndən özgə kimsəm yoxdur”;

“İlahi, dərdimi kimsəyə desəm, o da rədd eləsə, Sənə üz tutaram, Sən də rədd etsən, nə edərəm, kimə, hara üz tutaram”;

“İlahi, qəflət yuxusundayam, Sən oyat məni”;

“İlahi, könlümün ağrısını şövqi-məhəbbətin ilə ovut, gözümə işıq gətir” – bu kimi Allaha pənah gətirən sözləri qələminə, dilinə gətirir.

Bu imdad diləkləri o qədər ürəkdən yazılıb ki, sanki iki-üç bənddən sonra özün də bu diləklərin təsirində Allaha yalvarış ruhunda ekstaz vəziyyətdə olursan və birnəfəsə axıracan bütün Minacatların təsirinə düşürsən. Axırncı Minacat belədir: “İlahi, sən İslam padşahının (Sultan Hüseyn Bayqara nəzərdə tutulur – A.Ü.) başını daim uca elə, yəni bəndələrinin üstündə daim saxla, ta şaha dualar etmiş olaq, vəssalam”.

“Minacat” əsərinin mahiyyətində Haqq vəslinə təşnə, ariflik məqamına yetişən aşiqin xüsusiyyətləri özündə əks olunub. Ömrünün ahıl – müdriklik çağında yazıldığını nəzərə alsaq, onun Allah-Təaladan günahlarının bağışlan-

ması üçün əfv diləyidir. İslam ensiklopediyasında (*TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2. cildi, 449-453 numaralı sayfalar*), “Topqapı Saray Müzeyində və Fateh kitabxanalarındakı “Küllüyyat nüsxələrinin başında yer alan “Minacat”ın hansı tarixdə yazıldığı məlum deyil. Bu əsərin əlyazmasını katiblər “Ön söz” kimi qeyd edirlər”. “Minacat” Dərviş Məhəmməd Takinin (1495/96 (97) özü tərəfindən şairin əlyazma nüsxəsini yaradarkən əvvəlində vermişdir. Bəlkə də ön söz – giriş olması buradan qaynaqlanıb. Özbək nəvəişünaslarının, xüsusən bütün ömrünü Əlişir Nəvai irsinin tədqiqinə həsr etmiş professor Siyuma Gəniyevanın (məkanı cənnət olsun) qənaətinə görə, əsər şairin ömrünün son günlərində Allaha üz tutaraq axirət qəmini, tövbə məqamına ehtiyac duyduğu zamanında yaranıb.

Agah Sirri Ləvənd “Minacat” əsərini elə Əlişir Nəvai dilində, sadəcə, transfoneliterasiya edərək, latın qrafikasında (saitləri də yerinə düzərək) “Əlişir Nəvai” əsərinin IV cildində təqdim edib. Azərbaycanda isə ilk dəfədir ki, əsər tədqiqata cəlb olunaraq, haqqında yazılır.

“Hədisi-ərbəin” (“Qırx hədis”)

Əlişir Nəvainin dini mövzudakı əsərlərinin “Küllüyyatı”nda yer almış risalələrdən biri də “*Hədisi-ərbəin*”dir (“*Qırx hədis*”)¹.

Niyə 40 (qırx) hədis? Mənası nədir? Bu məqsədlə tarixə üz tutaraq bəzi məlumatlara nəzər yetirdik. Həzrət Məhəmməd peyğəmbər (s) buyurub: “Hər kim mənim ümmətim üçün onlara fayda verən qırx hədisi hifz edib qorusa, qiyamət günündə Allah onu alim və fəqih kimi dirildib məhşərə gətirər” (Kuleyni, 2014, 49). İmam Cəfər Sadiq (ə) isə belə buyurub: “Hər kim bizim hədislərimizdən qırx hədis əzbərləsə, qiyamət günündə Allah onu alim və fəqih kimi dirildib məhşərə gətirər”. Bəzi alimlər qırx hədisi əzbərləməyin və şərh etməyin fəzilətinə o qədər əhəmiyyət vermişlər ki, bu mövzuda kitablar tərtib etmişlər, hətta ərəb ədəbiyyatında “ərbəin” (və ya “ərbəun”) adlı belə bir ədəbi janr məşhur olub. Alimlərin bir qismi 40 hədisi rəvayət etməklə kifayətlənmiş, bəziləri isə onlara geniş şərh yazmışlar. Bəzən bir əsərdə eyni mövzulu 40 hədisi toplamış, bəzən də müxtəlif mövzularda hədislərə müraciət etmişlər. İmam Nəvəvi özünün “Qırx hədis” kitabında yazır ki, “ilk dəfə qırx hədisi toplamış şəxs VIII əsrdə yaşamış məşhur sufi və hədis alimi Abdullah ibn Mübarək (736-797) olmuşdur (Quliyev, 2013, 82). Bu mövzu dahi şair, filosof, mütəfəkkir Əbdürrəhman Cami yaradıcılığından da məlumdur, onun da “Hədisi-ərbəin” adlı əsəri vardır. Əbdürrəhman Cami “Baharistan” (“Yaz

¹Алишер Навоий. Арбаъин. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик, 10-ж.— Тошкент, 2011, 6.586-595.

bağçası”) əsərində ən sadə, asan hekayətlər seçdiyi kimi, bu əsərində də əzbərlənməsi asan olan 40 hədis seçmişdir.

Əbdürrəhman Cami də bu ənənəyə uyğun olaraq öz əsərini – “Hədisi-ərbəin”-ini fars dilində yazmışdır. Belə bir əsər üzərində çalışdığını bilən Əlişir Nəvai ustadının bu addımını yüksək dəyərləndirmiş və ondan həmin əsəri türkcəyə çevirməsinə izn istəyir. Beləliklə, “Hədisi-ərbəin” (“Qırx hədis”) əsəri Əlişir Nəvai imzası ilə türk ədəbi dilində yazılır. Əbdürrəhman Cami öz əsərini 1481-ci ildə yazmışdır. Əlişir Nəvai də elə həmin il öz əsərini tamamlamışdır.

Əlişir Nəvai “Hədisi-ərbəin” əsərini Əbdürrəhman Caminin əsərinin mövzusunun götürsə və eyni ildə, eyni şəkildə yazsa da, amma başqa bir ifadə ilə – dördmisralıq qitələr halında tərcümə etmişdir. Bu ənənə – hədislərin poetik lövhələrdə təqdim edilməsi klassik ədəbiyyatda sonralar da davam etmişdir. Azərbaycanın füzulşünas alimi, klassik ədəbiyyatın tanınmış tədqiqatçısı Ataəmi Mirzəyev “Cami, Nəvai və Füzuli yaradıcılığında 40 hədis” adlı tədqiqat əsərində islam dünyasında məşhur olan 40 hədis mövzusunun yaranışı, təsnif xüsusiyyətləri, ərəb, fars və türk ədəbiyyatındakı yerini, estetik mənasını açıqlayır, Əbdürrəhman Caminin “Çəhel hədis” (“Hədisi-ərbəin”) əsəri və onun tərcüməsindən ibarət olan Əlişir Nəvai və Məhəmməd Füzulinin “Hədisi-ərbəin” əsərlərini ideya-bədii, müqayisəli tekstoloji, dil, üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından təhlil etmişdir (Mirzəyev 1997, 2).

Beləliklə, Əlişir Nəvai əsərinin məzmunu haqqında “Bismillahir Rəhmanir Rəhim”lə (“Rəhimli və mərhəmətli Allahın adı ilə”) başlayaraq Allaha həmd edir.

*Həmd anğa kim, kəlamı xeyr-məal,
Kildi elə Rəsulidin irsal.
Ol rəsuli ki, həm kəlamı fəsih,
Elə tequrdi, həm Hədisi səhih* (Навоий 2011, 586).

Sonra “Mənzumənin yazılma səbəbi” (“Sababi talifi manzuma”) adlı 36 misralıq nəzmlə bu əsəri yazma səbəbini açıqlayır: Əbdürrəhman Caminin yazdığı “Hədisi - Ərbəin”-nin məzmununu, qayəsini, sənətkarlıq xüsusiyyətini tərif edir:

*Ərbəini çıxardı kim canlar,
Bəlkə qırx Ərbəin çıxaranlar,
Tapdılar anda nəşə-i məqsud,
“Ərbəin”din neçuk ki, əhli şühüd,
Farsidanlar eyləbən idrak,
Ari irdi bu nəfdin Ətrak.*

*İstədim ki, bu xalq ham bari
 Bulmağaylar bu nəfdin ori.
 Men demakni çu muddəa eyləb,
 Ol icazət verib dua eyləb* (Навоий 2011, 586).

“Qırxərbəin”ini çıxaranlar (yazanlar) onda ərz edilən şəhadət əhlinin hədisdən tanıdığı bir nəşə tapdılar. Farsca bilənlər onu dərk etmiş, türklər isə bu faydadan kənar idi. İstədim ki, barı bu tayfa da bu faydadan kənarda qalmasın. Mən bunu deməyi iddia etdikdə o (Əbdürrəhman Cami), icazə verib dua etdi” (Навоий 2011, 586). Əlişir Nəvainin bu əsəri öz ana dilinə çevirməsində məqsədi özünün də yazdığı kimi, Peyğəmbərə (s) həsr olunmuş hədisləri əvvəl ərəbcə, daha sonra onların – hədislərin məna və mahiyyətini türk dilində yazılması səbəb olmuşdur. Bu haqda şair Əbdürrəhman Camiyə həsr etdiyi “Xəmsətül-mütəhəyyirin” əsərində də yazır ki, o vaxt ki, (yəni 1481-ci ildə - A.Ü.), Əbdürrəhman Cami “Hədisi-ərbəin”i fars dilində nəzm ilə yazıb bitirdi, ondan həmin əsəri öz xalqının dilinə çevirməyimi xahiş etdim. Bir-iki gün içində işi tamamladığını da əsərin “Mənzuməni yazma səbəbi” adlı müqəddiməsində qeyd edir:

*Bir-iki kunki ehtimam ettim,
 Koz tutardin burun tamam ettim.*

Daha sonra rəqəmlərlə sıralayaraq 40 hədisi yazır və hər hədisi uyğun məzmununda dördmisralıq qitədə nəzmə düzür. Əsərdə bu mövzudakı hədislərdən bəhs edilir; kamil insan əxlaqına dair görüşləri, insanlara yaxşılıq etmək yolunu, cəmiyyətin doğru-düzgün, haqq-ədalət yolunda olmasına işarət edən kəlamlarını, ən yaxşı insanın insanlara faydası olmasını, pisliklərdən uzaq olmağı, insan mənəviyyatının zənginləşməsini, ana haqqını, dostluğun məziyyətlərini və s. bu kimi məsələlər əsas xətdə dayanmışdır. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Ataəmi Mirzəyev bu əsərin tənqidi mətnini yüksək səviyyədə hazırlayıb. Tədqiqat zamanı o, bütün hədislərin (ərəbcədən) tərcüməsini də verib. Həmin mənbədən 40 hədisin tərcüməsini təqdim edirik, səbəbi seçilən hədislərin fəlsəfi-estetik mənasını tam aydınlığı ilə dərk etməkdir. Qeyd etmək istəyirik ki, bu tədqiqat işini Əlişir Nəvainin 10 cildlik “Seçilmiş əsərlər”i kitabı əsasında hazırladıq, amma Ataəmi Mirzəyevin kitabındakı düzülüş ilə bu kitabdakı düzülüş fərqlidir. Ona görə tərcümələr Ataəmi Mirzəyəvə aid olsa da, sıralamanı 10 cildlikdə verdiyi şəkildə etdik.

Hədislər:

1. Sizlərdən biriniz özünə rəva gördüyünü (din) qardaşına rəva görmürsə, mömin deyil.

2. Allah üçün bağışlayan, Allah yolunda qadağan edən, Allahdan ötrü sevən və Allahdan ötrü nifrət edən kəs imanını daha da kamilləşdirmiş olur.
3. Əsl müsəlman odur ki, müsəlmanlara onun dilindən və əlindən xətdər toxunmasın.
4. İki xislət möminə yaramaz: xəsislik) və pis əxlaq.
5. Adəm övladı yaşa dolduqca onda iki xislət (şey) cavanlaşar: hərislik (acgözlük) və tuli-əməl.
6. Xalqa təşəkkür etməyən Allaha da şükr etməz.
7. İnsanlara rəhm etməyən kimsəyə Allah da rəhm etməz.
8. Dünya məlumdur: Allah-Taalanın zikrindən başqa qalan şeylər də lənətlidir.
9. Dirhəmə də qul olanalənət, dinara da!
10. Təmizliyə daim əməl et: ruzin bol olar.
11. Mömin bir dəlikdən (ilan yuvasından) iki dəfə çalınmaz.
12. Vəd – borcdur.
13. Məclislərdə əmanət olar (Məclislərdə gizli söhbətlər olar, onu faş etmək olmaz).
14. Məsləhət aldığıın kəs o mövzuda mütəxəssis güvənilən olmalıdır.
15. Bağışlamaq (güzəştə getmək) qazancıdır.
16. Borc almaq dində qəbahətdir.
17. Qənaət tükənməz xəzinədir.
18. Sübh yuxusu ruziyə mane olar.
19. Cəmərdliyin bəlası minnətdir (verilən bir şeyi başa qaxmaqdır).
20. Başqasından ibrət alan xoşbəxtidir.
21. Eşitdiyi hər bir şeyi söyləməyin özü insan üçün günahdır.
22. Ölümdə öyüd (ibrət) var.
23. İnsanların ən xeyirlisi insanlara ən faydalı olanıdır.
24. Allah xoşxasiyyətli, gülərüzlü insanı sevər.
25. Bir-birinizə hədiyyə verin ki, bir-birinizi sevsiniz.
26. Xeyir işi (yaxşılığı) xoşüzlülərdən istəyin!
27. Dostlara hərdən get, (onda) daha çox sevilərsən.
28. Xoşbəxt o adamdır ki, özgələrinin eyibləri ilə deyil, öz eybi ilə məşğul olur.
29. Zənginlik insanların əlindəkinə göz dikməməkdir.
30. Özünə aid olmayan işlərdən uzaq olmaq müsəlmanlığın gözəlliklərindəndir.
31. Güclü adam güləşdə qalib gələn kimsə deyil, qəzəb vaxtı hisslərini boğa bilən (özünü ələ ala bilən) kimsədir.

32. Zənginlik mal-dövlət çoxluğu deyil, könül zənginliyidir (mənəvi zənginlikdir).
33. Ehtiyatlılıq inanmamaqdandır (şübhədənir).
34. Elmin əsirgənməsi halal olmaz.
35. Xoş söz sədəqədir.
36. Çox gülüş ürəyi öldürər.
37. Cənnət anaların ayaqları altındadır.
38. Çox danışmaq bələdir.
39. Naməhrəm qadına baxmaq iblisin zəhərli oxlarındanir.
40. Mömin qonşusu tox olmadan yaşaya bilməz (qonşusu ac ola-ola özü tox yaşayan kimsə mömin deyil).

Bu hədislərin bir neçəsinin mənə və fəlsəfi məzmununa (Atəmi Mirzəyevin şərhinə istinadən) nəzər salaq: 21-ci hədisdə deyilir:

*Bu yazıq bəs kişiqa kim, eldin,
Hər nə söz kim eşitqi faş etti,
Dağ eşitqanni der, gunahidin,
Qöyə Tanrı onu daş etti* (Навоий 2011, 590).

Nəsrə izahı: “İnsana bu günah bəsdir ki, xalqdan nə eşitdisə, faş etdi. Dağ da (hər) eşitdiyini deyir (səsin dağda əks-səda verməsi nəzərdə tutulur), sanki bu günaha görə Tanrı onu daş etmişdir” (Mirzəyev 1997, 76).

25-ci hədisdə deyilir:

*Dostlara hədiyyələr verişib,
Bəhrə tapkan hirad atiyasından,
Xud cahanda atiyaye varmi,
Yaxşırok dostluq hədiyyəsindən* (Навоий 2011, 591).

Nəsrə izahı: “Ağıl hədiyyəsindən bəhrə taparaq biri-birinizə hədiyyələr verib dostlaşın. Dünyada dostluq hədiyyəsindən də daha yaxşı bir töhfə varmı?” (Mirzəyev 1997, 79).

28-cı hədisdə deyilir:

*Ey xoşa ol ki, eyb görməmək ilə,
Yüz hünərvər mərtəbin tarqay,
Yəni, öz eyb pərdəsi gözünə,
Özgə əl eybi çöhrəsin yopkay* (Навоий 2011, 591).

Nəsrilə izahı: “Xoş o adamın halına ki, eyib görməməklə yüz hünərli mərtəbəsinə çatır. Yəni onun eybinin pərdəsi (öz) gözündə özgələrinin eybinin çöhrəsini gizlədər (Mirzəyev 1997, 62).

35-cü hədisdə deyilir:

*Yaxşı söz birlə hojat əhlin sor,
Bermasan yaxşı tömadin nafaka,
Nə üçünlükim rəsul kavli ilə,
Yaxşı söz bardır oylakim sədəqə* (Навоий 2011, 593).

Nəsrilə izahı: “Yaxşı yeməkdən pay verə bilməsən, ehtiyacı olanlardan yaxşı sözlə (hal-əhval) soruş. Çünki peyğəmbər (s) demişdir ki, yaxşı söz sədəqə kimidir” (Mirzəyev 1997, 76).

37-cü hədisdə deyilir:

*Anaların ayağı astidadur
Ravzai jannatu jinan bağı.
Ravza bağı vüsalın istər isan,
Bul ananın ayağı tufroği* (Навоий 2011, 593).

Nəsrilə izahı: “Cənnət bağı anaların ayağının altındadır. Cənnət bağının vüsalını istəyirsənsə, ananın ayağının torpağı ol (Mirzəyev, 1997, 60).

Əsərin ümumi həcmi haqqında: 40 hədis ərəbcə qısa cümlə və ya misra ilə verilib. Sonra həmin məzmun dördmisralıq qitə ilə nəzmə düzülüb, beləliklə, 40 hədis (160 misra). Əsərin son hissəsində 5 beyt verilir (10 misra). Cəmi həcmi: 5 beyt Allaha həmd və nət, 18 beyt əsərin yazılma səbəbi, 80 beyt hədislər və 5 beyt sonluq (108 beyt və 216 misra).

Əsərin sonluğu – Xatimə hissəsi beş beyt və qısa bir dua ilə bitir:

*Yetsə məqsud müddəə ilə,
Məni yad etsələr dua ilə.
Ki Nəvaiyə ol dua yetsin,
Bülbül-ü ruhuna nəva yetsin* (Навоий 2011, 594).

“İstəyərək məqsədə yetsən, məni də dua ilə yad edəsən. (Çünki) o dua Nəvaiyə, nəva (isə) onun ruhunun bülbülünə yetər” (Mirzəyev 1997, 87).

“Hədisi-Ərbəin” uğurla tamamlandığı üçün Allaha şükürlər olsun, Məhəmməd və onun əsabələrinə Allahın mərhəmət və rəhmət salamları olsun – deyə əsər tamamlanır.

Özbək nəvəişünasları ilə yanaşı, türk alimləri də əsər haqqında tədqiqatlarında qısa da olsa qeydlər verirlər. Böyük nəvəişünas alim Siyuma Ğəniyeva isə əsəri nəşrə hazırlayarkən izah və tərcümələr (ərəbcə olan hədislərin tərcüməsini) də yazmışdır.

Akademik Nizami Cəfərov 40 hədis mövzusunda münasibətini “Ana dilimizdə ilk “Qırx hədis” adlı məqaləsində yazır ki, “farsdilli ədəbiyyatın nəhəng simalarından olan Əbdürrəhman Caminin, eləcə də bütün Türk dünyasının ən böyük şəxsiyyətlərindən sayılan Əlişir Nəvai və Məhəmməd Füzulinin qırx hədis mövzusunda əsər yazmaları orta çağlarda bu məsələyə nə dərəcədə böyük önəm verildiyinə əyani sübut ola bilər”

(http://www.anl.az/download/meqale/edebiyat/edebiyat_aprel2009/76497.htm).

40 hədis mövzulu tədqiqatlarda Əlişir Nəvainin h.886/m.1481-ci ildə qələmə aldığı “Hədisi-Ərbəin” əsəri bu yüzilliyin ən dəyərli “Qırx hədis” toplusu kimi tanınmış və geniş yayılmışdır. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun nadir əlyazmalar fondunda Əlişir Nəvainin “Hədisi-ərbəin” əsərinin qədim əlyazma nüsxəsi qorunur. Əlyazmanın təsviri belədir –

Tarixi: *XVIII əsrə aid olduğu ehtimal olunur.*

Xətti: *nəstəliq.*

Əlyazması *medalyonlu qəhvəyi meşin cildə* tutulmuşdur.

Başlanır: *- vərəq 1 b.*

Bitir: *- vərəq 8 b.*

Məzmunu: *Məşhur “Hədisi-ərbəin”in ərəb dilindən özbək dilinə mənzum təbdili.*

Ölçüsü: *13x19 sm.*

Həcmi: *- 8 vərəq.*

Şifr: *M-45 / 2794 –İ* (Əlyazmalar kataloqu 1963, 273).

“Nəzmül-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahirat”)

1485-ci ildə qələmə aldığı “Nəzmül-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahirat”) əsərinin qədim dini-tarixi məzmun daşıyan, İslam əxlaqı dəyərlərini özündə ehtiva edən ideyası vardır. Daha doğrusu, İslam dininin ilk xəlifələrinin biri Həzrət Əliyə (ə) məhəbbət – ehtiram nişanəsi kimi dəyərləndirmək olar.

Həzrət Əlinin (ə) 268 fəlsəfi hikməti və onların mövzu və qayəsini özündə əks etdirən Əlişir Nəvai bədii təfəkkürünün məhsulu olan 268 rübai (üstəgəl “Müqəddimə”dəki 30 rübai). “Nəzmül-cəvahir”dəki rübailər mövzuca da rəngarəngdir. Bu rübailərdə yaşamın mahiyyətini, dostluq və sevginin əbədiliyini, insani münasibətlərin dəyərini özündə əks etdirən fəzilət duyğuları əks

olunur. Dostluq, sədaqət, elm, mərifət, bilik, hünər, cəsarət, saflıq, duruluq, dünyanı dərk, nəfsdən qorunma, axirəti haqq etmək, bir sözlə, kamil bir insanlığa doğru gedən yolun cizgiləri Həzrət Əli (ə) hikmətləri fonunda yazılmış rübailərdə çox gözəl əks olunub.

“Nəzmül-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahirat”) əsəri Həzrət Əlinin “Nəsrül-ləli” (“Səpələnmiş incilər”) adlı məşhur hikmətlərinin tərcüməsi əsasında Əlişir Nəvainin yazdığı rübailər məcmusudur. Dahi mütəfəkkir “Tarixi-müluki-əcəm” (“Əcəm padşahlarının tarixi” adlı əsərinin sonunda Sultan Hüseyn Bayqaraya həsr etdiyi 100 misralıq məsnəvisinin 45-ci misrasında bu əsərin adını çəkir:

*Ki, xar lafzini akli javxarşunos,
Körub, javxari fard aylar kiyes.
Çu “Nazm ul-javoxir” bitib otingqa,
Okuş vasf darc ayladım zotingqa.
Ki, anjum durin qar tokar çarxı kuz,
Emas bir quxarninq bahosi xanuz* (Навоий 2011, 647).

“Nəzm ül-cəvahir”dəki “İnsanın böyüklüyü onun səxavətindən bəllidir” adlı 237-ci rübaisinə diqqət edək:

*Hər kimsəki iqbal anın yavəridir,
Hər yönki üz orsa, hümmət rəhbəridir,
Hümmət dürrü fəxr tacının gövhəridir,
Çün hümməti Adəm oğlunun sərvəridir* (Навоий 2011, 581).

–“Nəzmül-cəvahir” əsərində müəllif özünün dünya və həyat haqqındakı fəlsəfəsini, dünyagörüşünü, həyata baxışını aydın şəkildə və yüksək bədii məharətlə göstərir. Bu əsərdəki fikir və düşüncələrinin qayəsi ilə Əlişir Nəvai eyni zamanda, müdrik din filosofu kimi görünür.

Böyük alim əş-Şərif ər Razi Məhəmməd ibn Əhməd (təvəllüdü h.359-h.405) hicri qəməri tarixi ilə 400-cü ildə (m. 1000-ci il) Həzrət Əlinin (ə) söylədiyi xütbə, kəlam və məktublarını toplayıb adını “Nəhcül-bəlağə” qoymuşdur (“Nəhcül-bəlağə”, 2009, v). Əş-Şərif ər-Razi əsərə qoyduğu adın mənasını belə açıqlayır: “Bütün bu çalışmamın nəticəsi kimi meydana çıxan bu kitaba “Nəhcül-bəlağə” adını verməyi uyğun gördüm. Bu, kitab oxuyanlara, istəyənlərə bəlağət qapılarını açan, fəsahtə qaydalarını çatdıran bir əsərdir”. “Nəhcül-bəlağə” sözünün lüğət mənası “bəlağət yolu”, yaxud “açıq və gözəl danışmaq yolu” deməkdir. “Nəhcül-bəlağə” hikmətli sözlər kitabı bütün Şərqdə geniş yayılmışdır. 472 hikmətdən ibarət bu kitab nəfis tərtibatda Azərbaycanca da nəşr olunmuşdur: Orta əsrin ən qüdrətli şairi və şeir nəzəriyyəçisi Rəşidəddin Vətvət (1080, Bəlx – 1178) “Təhfə-tus-siddiq”, “Fəslul-xitab”,

“Ünsul-ləhfən” adında üç Rəşidi xəlifəsinin (Əbu Bəkr, Ömər ibn əl-Xəttab, Osman ibn Affan) kəlamlarını topladığı kimi, “Mətlubu-küllü talib” adı ilə də Həzrət Əlinin (ə) yüz sözünü toplamış, hər birinin məzmununu açan bir qitə ilə farscaya tərcümə etmişdir. Rəşidəddin Vətvatın hazırladığı “Mətlubu-küllü talib” əsəri Həzrət Əlinin (ə) hikmətlərindən - öyüdlərindən ibarət “Nəsrul-ləli” (“Səpələnmiş incilər”) və “Miə kəlmə” (“Sad kəlimə” (farsca); “Yüz kəlimə”(türkcə) kitabı əsasında yazılmışdır. “Nəsrul-ləli” əsasında sonrakı əsərlərdə, illərdə çoxlu əsərlər yaradıldı.

Onlardan biri – Əlişir Nəvainin “Nəzmül-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahirat”) adlı kitabı da “Nəsrul-ləli” (“Səpələnmiş incilər”) əsəri əsasında yazılmışdır. Beləliklə, “Nəzmül-cəvahir” Həzrət Əlinin (ə) nəsrə yazılmış hikmətlərinin tərcüməsi əsasında yaradılmış rübailər məcmusudur. Eyni zamanda, Hüseyn Bayqaranın məşhur “Risalə”sinə cavabdır.

“Nəzmə düzülmüş cəvahirat” əsərinin girişi – “Müqəddimə”si nəsr şəklində yazılıb, məzmunu uyğun gələn yerdə isə şair 31 rübai ilə rəng qatıb. Müqəddimə Qurani-Kərimin Mədinədə nazil olmuş “İnsan” surəsinin birinci ayəsi ilə – “İnsanın zaman axışında elə bir dövrü olubmu ki, onda xatırlanası bir şey olmasın?” (Qurani-Kərim 2012, 457) - kəlamı ilə başlayır. Sonra əsərin ruhunu anlama biləcək bir rübai verir və ardınca Məhəmməd peyğəmbərin (s) bir hədisini yada salır: “Mən elmin şəhəriyəm, Əli də onun qapısıdır. Hər kim daxil olmaq istəsə, gərək bu qapıdan keçsin”. Beləliklə, aydın olur ki, Həzrət Əli (ə) eşqinə, Həzrət Əli (ə) hikmətləri əsasında yazılmış rübailər elmin, eşqin təntənəsini əks etdirir. Tövhid (Həmd) və nətlərlə başlayan “Müqəddimə”də söz və onun qüdrəti, insanın yaradılışı ilə bağlı dini-təsəvvüfi görüşlərdən bəhs edilir. “Qurani-Kərim”dən ayrı-ayrı surə və ayələrindən misallar gətirilərək, hədislərlə həmin misalların məzmun şərhini əsərin qayəsini tamlıqla açır. Məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz “İnsan” surəsinin birinci ayəsini geniş şərhindən bəhs edərkən “Bəli, onun ilk maddəsinin formalaşmağa başladığı zamandan insan şəklinə düşdüyü və ruhun ona üfürüldüyü zamanadək müxtəlif dövrlər olmuşdur. Bu dövrdə o, insan adlandırılacaq şəkildə olmamışdır” (Qurani-Kərim, 2012, 457). Yenə də Əmir əl-möminin Həzrət Əlinin (ə) fəzilətləri haqqında deyilmiş bir hədisi – “Müqəddimə”də yazdığı hədisdən – “Sən məndənsən, mən də səndənəm” (“İnni minkə, əntə minni”) sətirlərini iqtibas edir:

Ol şam ki, “Vaz-Zuxo” günəşin üzüdür

“Mo zoğ” ilə sürmə çəkilmiş gözüdür

Aning sarı kim, özü ulu ul özüdür,

Borça “İnni minka anta minni” sözüdür (Навоий 2011, 31).

Müəllif Xoca Abdulla Ənsarinin hədisini xatırlamaqla bir daha Həzrət Əlinin (ə) müdriqliyini yada salır: “Həzrət Əli (ə) Xeybəri fəth etdikdən sonra, Həzrət Peyğəmbərin (s) yanına gəldi və Peyğəmbər (s) ona belə buyurdu: “Əgər mənim ümmətimdən bir dəstə adamın sənin barəndə Məryəm oğlu İsa Məsihin haqqında dediklərini deməsəydilər, sənin barəndə elə söz deyərdim ki, camaat sənin ayağının altının torpağından və sənin dəstəmazının suyundan şəfa üçün götürərdilər. Lakin sənin üçün elə bu qədər (demək) kifayətdir ki, sən məndənsən, mən də səndənəm. Sən məndən irs aparırsan, mən də səndən irs aparıram”). (Навоий 2011, 632; google.co.uz. e-book: Əlirza Sabiri Yəzdi. *Əmirəl-möminin Əli (ə)-ın fəzilətləri barədə Minhədis // Tərcümə* edən: Məhəmməd Xəlilov.).

“Müqəddimə”də peyğəmbərlərin adlarını, onların fəzilətlərindən bəhs etməsini insanları elmə, idrak yoluna dəvət anlamında şərh edə bilərik. Bu hissədə Həzrət Əlinin (ə) “Nəsrul-ləli” (“Səpələnmiş incilər”) adlı nəzmlə yazılmış hikmətlər toplusundan bəhs edərək yazır ki, bu hikmətlər Həzrət Əlinin (ə) incilər dəryasından bir damladır. Və çox istədim ki, fars dilində təqdim olunmuş bu hikmətlər türk dilində də, türk dilində danışan sadə xalqın da istifadəsinə verilsin. Bəli, bu düşüncə Əlişir Nəvainin yaradıcılıq ruhunun türk ruhuna söz abidəsidir. Məndə rastlaşdığımız “Cüzv”, “dəftər”, “cüng”, “bəhr” sözləri ilə Sultan Hüseyn Bayqaranın Əlişir Nəvaiyə ithafən yazdığı “Risalə”sini nəzərdə tutur. Çox gözəl lirik lövhələrlə dostunun “Risalə”sini tərif edir: “Cüzv desəm, hansı cüzvün hər hərfi məzxəri küll bola olğay, əgər cüng desəm, hansı cüngdə yüz dərya tapılıbdır və əgər dərya desəm, hansı dəryanın hər dürrü Günəş gövhərinə çox parlaqdır” (Навоий 2011, 35). Nəvai dostunun bu lütfünə necə minnətdarlıq edəcəyini bilmir. Sakit qarşılasa, olmaz, dinməsə də çarəsi yoxdur. Nə edəcəyini düşünəncə imdadına şair Hətifin sözləri yetişir:

*İqbal ianət ibtida qıldı məndə,
Əflak gövhərlərin fida qıldı məndə,
Hətif ki, bəşarəti nida qıldı məndə,
Məzmunu bir növ əda qıldı məndə* (Навоий 2011, 40).

Yəni şair deyir ki, “Əgər Şahın başına layiq incilər saçmaq istəyərsənsə, kəramət ümmanından dilə və vilayət dənizindən istə. Bir başqa rübaisində Həzrət Əlinin (ə) şair kimi təxəllüsünü nəzmə çəkmişdir:

*Dəryayi kərəm kimə ki, agahdır,
Bildik ki, vəlayət əhlinə şahdır,
Gumrahlarla barandan paxdurur,
Bu beşada yəni, Əsədullah durur* (Навоий 2011, 40).

Vəlayət əhli nə Şah, nə də Əsədullahdır.

Yenə də bir hədisdən – “Birsaatlıq elm altmışillik ibadətdən yaxşıdır” – bəhs edərək bu hikmətin fəzilətlərini şərh edir. O, Sultan Hüseynin səxavətini, ədalətini ehtiramla tərif edir. Bu hissədə yazdığı rübailərin bütün misralarının - dörd misranın qafiyələnməsinin rəmzi mənası da var: şah taxtının dörd sütunu, Kəbə evinin dörd divarı, fələyin dördüncü qatında (*шоҳ тахтининг тўрт пояси уни қўтариб туради, Каъбатуллоҳни биз тўрт девори бўлганлиги учун тасаввур эта оламиз, фалакнинг тўртинчи қавати қуёшнинг масканидир ва бошқалар*)

*Hər biri dörd dürrü uca (şahanə) deyil,
Dördüncü fələkdə mehr zərgər deyil,
Rübai məskənində Kəbə əsər deyil,
Beytül müqəddəs dörd divar deyil* (Навоий 2011, 41).

Belə qafiyə rübaiyə bir musiqi ahəngi gətirmişdir. Bu rübaidə qeyd olunan “Asadullah” (“Əsədullah”) sözü “Allahın şiri” mənasındadır, eyni zamanda, Həzrət Əlinin (ə) təxəllüsüdür. Həzrət Əmirin “Nəsrul-ləli”nin tərcüməsini etdim (Навоий 2011, 40).

“Müqəddimə”də, eyni zamanda, əsəri yazma səbəbini, kimlərdən təsirləndiyini, kimləri yad etdiyini nəsrə yazmaqla yanaşı, mövzu və məzmunu uyğun 30 rübai yazmışdır ki, onlardan da bir neçəsini yuxarıda nümunə kimi vermişik. Əlişir Nəvai “Müqəddimə”də Zahirî və Ənvəri adlı Azərbaycan şairlərinin adlarını ehtiramla qeyd edir (Навоий 2011, 37). Nəhayət, əsərin əsas hissəsi haqqında: “Bu hissənin də özünəməxsus düzüümü vardır. İlk olaraq Həzrət Əlinin (ə) fəlsəfi hikmətləri ərəb dilində təqdim edilir. Sonra həmin hikmətin şərh (və ya məzmununu açan) rübai şəklində türkçə verilir. Əlişir Nəvai özü tərcümə deyə yazsa da, əslində, Erqaş Açılovun təbirincə desək, “Biz bu rübailərə tərcümə yox, mükəmməl şərh deyə bilərik” (Очилов 2013, 32). Çünki Əlişir Nəvai sənətkarlıq qüdrəti ilə bu əsəri yüksək bədii sənət nümunəsi kimi yaratmışdır.

“Nəzm cəvahirləri” əsərinin yazılmasının üç səbəbini göstərmək olar:

1. Həzrət Əlinin (ə) inci hikmətlərinin şeir formasında ənənəvi şərh – Əlişir Nəvai “Müqəddimə”də yazdığı kimi, “Nəsrül-ləli” (“Səpələnmiş incilər”) nəzmə düzüldü, adını “Nəzmül-cəvahir” qoyduq (Навоий 2011, 41).

2. Hüseyn Bayqaranın “Risalə”sinə cavab olaraq yazmaq istəyini – mənəvi borcunu başa çatdırması.

3. Bəlx yaxınlığında Həzrət Əli (ə) qəbrinin tapılması (1481-82) və onun yerini müəyyənləşdirməyi Həzrət Əli (ə) şəxsiyyətinə ehtiramı kimi rübailərində nəzmə düzməsi.

Nəvai şeiriyyətinin gücü Həzrət Əli (ə) hikmətinin qüdrətini daha da artırmış, onun məna yükünü dərinləşdirmişdir. Bu bədii və nəzəri-estetik çalar istər “Müqəddimə”dəki, istərsə də əsərin əsas hissəsində təqdim edilən rübailərdə görünür. Bu tədqiqatı Əlişir Nəvainin Daşkənddə nəşr olunmuş 10 cildliyin 10-cu cildində - 31-86-cı səhifələrində çap olunmuş “Nəzmul-cəvahir” əsəri üzərində incələdik.

Amma türkiyəli məşhur nəvəişünas Ağah Sirri Ləvəndin yazdığına görə, əsər “Əl-xatimə” başlıqlı son bölümlə bitir (Levent 1968, 42). Həmin bölümü tədqiqatçı qısa təsvirdən sonra iki rübai ilə tamamlayır:

*Kim şəfha-i hüsnigə hevayi kılğay,
Müşkin hatı harfin ibtidayi kılğay,
Hər lafzida çün kəsb-i şəfayi kılğay,
Ümimid ki, rakimğa duayı kılğay* (Levent, 1968, 42).

Təbii ki, Həzrət Əli (ə) hikmətlərinin əsasında İslam dininin insanpərvərlik qayələrinin inikası və təsəvvüf təliminin mənəvi kamillik məsələləri dayanır. Eyni zamanda, şairin ictimai-fəlsəfi, mənəvi-əxlaqi görüşlərinə uyğun nümunələr kontekstində bu hikmətlər estetik görünüşü və mənası ilə yüksək səviyyədə nəzmlə şərh olunub. Beləliklə, deyə bilərik ki, bu hikmətlər Nəvai qüdrəti ilə yeni poetik həyat qazanmışdır. Bu rübailəri Həzrət Əli (ə) hikmətləri təsirində yazılmış Nəvai imzalı parlaq cavahirlər adlandıra bilərik. Əlişir Nəvainin Həzrət Əliyə (ə) olan məhəbbətinin izləri Məzari-Şərif adlı gözəl bir şəhərin varlığı ilə təsdiqini tapmışdır. Bəlx şəhəri yaxınlığında Həzrət Əli (ə) qəbrinin tapılması məsələsi isə bu gün əfsanə-hekayət kimi tarix səhifələrində, insanların yaddaşında yaşayır. Bu əfsanə-hekayəti əfqanıstanlı 93 yaşlı bir nurani alimin – məşhur nəvəişünas əfqan alimi Məhəmməd Yakub Vahidin söhbətindən qələmə aldım. Həzrət Əlinin (ə) qəbrinin Nəcəfdə olduğunu bilsək də, bir əfsanə-hekayəti təkrar qələmə almaqdan çəkinmədik: “Günlərin bir günü Sultan Hüseyn Bayqara yuxusunda bomboz və boş düzənlikdə olan bu məkanda Həzrət Əlinin (ə) qəbrini görür. Yuxusunu yaxın dostu, silahdaşı Əmir Əlişir Nəvaiyə danışır. Nəvai də həmin yuxunun yozumu üçün ustadı, dövrünün böyük alimi, şair Əbdürrəhman Camidən məsləhət alır. Beləliklə, Mövlanə Cəlaləddin Ruminin dünyaya gəldiyi Bəlx şəhərinin cəmi 5-10 kilometrliyində yerləşən bu düzəngahlıqda inşaat işlərinə başlanılır. Əlişir Nəvainin birbaşa özünün rəhbərliyi ilə insanları öz sehrində heyrləndirən göyçinili Məzari-Şərif Camisi və içində Həzrət Əli (ə) türbəsi (qəbri) tikilir” əsrarəngiz tikiliyə və şəhərə Həzrət Əlinin məzarının burada olduğu inancından “Məzari-Şərif” adı verilir.

P.S. Şəhərin adının mənası məhz burada Həzrət Əli (ə) adına tikilmiş bir qəbir ilə bağlıdır. Həzrət Əlinin (ə) məzarı göy çinilərlə bəzədilmiş “Məzari-Şərif Camisi”nin içərisində yerləşir. Tarixi abidənin gözəlliyi əsrlərdir ki, hər kəsi heyran edir. Təbriz tarixi memarlıq nümunəsi – insan zəkası, təfəkkürü, fitrəti nəyə qadirmış, İlahi! Bu caminin gözəlliyi bir həqiqəti yenidən təsdiq edir ki, Allah öz bəndəsini bu qədər sevdliyindən, ona belə qurub-yaratmaq eşqi, qüdrəti verib. Bu nəhəng memarlıq abidəsinin içərisini 4-5 saata gəzib qurtarmaq olmazdı. Bu romantik reallıq içində rəngbərəng daşların üstündə Nəvainin əlinin izləri, bəzəkli ornamentlər üzərində Əlişir Nəvai sığalı sezilir, – desək, mübaliğə etmərik. Orada Məzari-Şərif camisi haqqında eşitdiyimiz hekayətin gerçəkliyi barədə indi bu yazı üzərində işlərkən ensiklopediyalar arasında başqa bir şey axtarmadıq. O hekayətdə Əbdürrəhman Cami təfəkküründən süzülüb-gələn, Əlişir Nəvai qüdrəti ilə hasilə gələn milli düşüncə ruhumu təslim etmişdi, yerli əhalinin türklərdən – özbəklərdən, türkmənlərdən, mərvlərdən, qarabağlılardan (bizim Qarabağ camaatı) ibarət bir məkanın – Mövlanə Ruminin doğulduğu yerin bir addımlığında olması faktı bir ayrı tədqiqat mövzudur (Ülvi 2016, 272-273).

Tədqiqatımızın sonunda Həzrət Əlinin (ə) ərəbcə verilmiş 268 hikmətinin azərbaycanca tərcüməsi də verilir. Həmin tərcümələr Siyuma Ğəniyevanın qeyd etdiyinə görə, Daşkənd Şərşünaslıq İnstitutunun əməkdaşı Əbülfaiz Səid İskəndərova məxsusdur. Beləliklə, Həzrət Əli (ə) hikmətləri ərəbcədən özbəkçəyə (həmin tərcümələr Siyuma Ğəniyevanın qeyd etdiyinə görə, Daşkənd Şərşünaslıq İnstitutunun əməkdaşı Əbülfaiz Səidiskəndərova məxsusdur), bu tədqiqatda isə özbəkçədən bu sətirlərin müəllifi olaraq Azərbaycan dilinə çevirdik.

“Nəzmül-cəvahir” əsərindəki Həzrət Əli hikmətləri (ərəbcə olanlar)
Azərbaycan dilində

1. İnsanın imanı əhdinə vəfasından bilinər.
2. Fəlakətə uğrayanda yardımına gələn ilk adam qardaşıdır.
3. Sərvətin izharı şükürdür.
4. Övladlarına tərbiyə versən, onlara fayda vermiş olarsan.
5. İnsanın ədəbi onun sərvətindən yaxşıdır.
6. Vəzifə borcunu ödəmək dindəndir.
7. Yamanlığa yaxşılıq etməklə onu qaytara bilərsən.
8. Bu zamanın adamları eyib axtaranlardır.
9. Ruhun zövqü məyusluqdadır.
10. Mürüvvət çətinliklərə pərdə çəkir.
11. Ata-anaya ehtiram mirasdır.

12. Özünə səbirdən sonra zəfər çaldığını bil.
13. Ömrün bərəkəti gözəl əməllərdədir.
14. Dünya malının bərəkəti zəkat verməkdədir.
15. Bu dünyanı axirət üçün sat, faydasını görərsən.
16. İnsanın Allahdan qorxması gözüne işıq gətirər.
17. İnsanın qarnı (tamahı) düşmənidir.
18. Şənbə və çərşənbə səhərləri bərəkətdir.
19. İnsana bəla dilindən gələr.
20. Yaxşılıq et, amma onu minnət qoymaqla silmə.
21. İnsanın mülayimliyi (ehsandan sonra) ikinci hədiyyəsidir.
22. Allaha təvəkkül etsən, onun özü kifayətdir.
23. Bəlanın gecikməsi iqbaldır (bəxtəndir).
24. Ömrünün əvvəlində etdiyin xətaları ömrünün axırında doğrula.
25. İnsanın namazda tənbelliyi imanının zəifliyindəndir.
26. Yaxşılığı kəramət eylə, onu hədiyyə etmiş kimi olacaqsan.
27. Məhrup işini rədd etməklə qəflətdə olsan, o çoxalır.
28. Əl ilə yemək bərəkət gətirər.
29. Günahlarından qurtarmaq üçün səy et.
30. İnsanın təvazökarlığı ona hörmət gətirər.
31. Üç şey fəlakətə aparar: paxıllıq, xudbinlik və təkəbbürlük.
32. Üç şey imandandır: həya, vəfa və səxavətliklik.
33. Alimin ölümü dinin (elmin) ziyanıdır.
34. Ehtirasın gətirdiyi zərəri torpaq örtər.
35. Hökmranlıq ədalət ilə möhkəm olar.
36. Axirətin savabı bu dünyanın rahatlığından yaxşıdır.
37. Ehsan versən, onu torpaq məhsulu kimi yenə təkrar et.
38. Bədən yemək ilə, ruh isə musiqi ilə diridir.
39. Adamın minnətdarlığı onun nemətlərinə bərəkət gətirər.
40. Nə qazansan, sədəqə verməyi unutma.
41. Kəsib üçün az fəlakət də çoxdur.
42. İnsanın gözəlliyi onun mülayimliyindədir.
43. Yaman dost şeytandır.
44. Batilin ömrü bir saat, həqiqətin ömrü isə qiyamətə qədərdir.
45. İnsanın həmsöhbəti də özünə bənzəyər.
46. Sözün yaxşısı qısa olandır.
47. Yaxşı həmsöhbət qənimətdir.
48. Verəndə çox ver, alanda aza qənaətlən.
49. Kəsiblər ilə söhbətdə olmaq şükrü çoxaldar.
50. Ölməyən şey əbədidir.

51. İnsanın yumşaq davranışı ona köməkdir.
52. İnsanın bəzəyi ədəbdir.
53. İnsanın həyası onun üz pərdəsidir.
54. Acı sözdən acı yemək yaxşıdır.
55. İnsanın qəzəbi onu fəlakətə aparar.
56. Yamana vəfalı olmaq haramdır.
57. Davranışın gözəlliyi ədəb əxlaqıdır.
58. Hünər insanın sərvətidir (alıcənablığından irəli gəlir).
59. Allahdan qorxsan, ondan başqasında aman taparsan.
60. Dostlarını yaxşılığa çağırmasavabdandır!
61. Nəfsinə qarşı dur rahat olarsan.
62. İnsanın dostu onun dininə sübutdur.
63. Qəlbin sakit olması cibin dolu olmasından daha yaxşıdır!
64. Dostun vəfasını onun sözündə durmasından bil!
65. Arvadın yaxşısı sevimli və dünyaya çox övlad gətirəndir.
66. Mal-mülkünü Allah yolunda xərcləsən, yaxşılıq əlamətidir.
67. Qəlbin şəfası qəzaya, taleyə razı olmaq.
68. İnsana ələm nəfsindən gələr.
69. İnsanın fəlakəti hirsinin incikliyindən bilinər.
70. Kim sənə cəfa etsə də, ondan utanaraq barış.
71. İnsanın sözü ağılına dəlalətdir.
72. İnsanın əsil olduğunu xisləti aşkar edər.
73. Dostları görmək sevincin sonunu gətirməz.
74. Nakəslərin dövləti insanların fəlakətidir.
75. İnsanın borcu məhzun olmaqdır.
76. Şahların dövləti ədalətli olmasıdır.
77. Paxılın qızılı faydasız daşdan özgə bir şey deyil.
78. Cəhlə yol vermə, sonu yoxdur.
79. Üsyan edəni öz üsyanı məhv edər.
80. Günahın biri də çoxdur, ibadətin mini də azdır.
81. Övliyaları xatırlamaq ilahi rəhmət yağdırar.
82. İnsanın doğru yoldan azması tamahındandır.
83. Padşahların yeməyi ağzı yandırar.
84. Kasıbların ən kasıbı Allah hüzurunda əzizdir.
85. Gəncliyini xatırlamaq həsrətdir.
86. Dilinin rəvanlığı sərvətinin ağasıdır.
87. Ölümü xatırlamaq qəlbin cilasdır.
88. Əziz insanla görüş insanın gözüne işıq gətirər.
89. Atana qulluq elə ki, balan qaytaracaq.

90. Yaşamın gözəlliyi asayişin mövcudluğundadır.
91. Elminin dərəcəsi üzündədir.
92. Xatircəm ol, ruzun özü səni tapacaq.
93. Ölümün xəbərini doğruluş verdi.
94. Nəfsə bəzək vermə, onu yorarsan.
95. Nəfsinə qələbə çalsan, haqq yolunu tut.
96. İnsanın mehribanlığı ağılına dəlalətdir.
97. İnsanların vəznəi tərəziləridir.
98. Bir kimsəni ziyarət etmək onun səxavətinə işarədir.
99. Dünyanın hər köşəsi matəmlə doludur.
100. Dostların ziyarəti məhəbbəti artırır.
101. Zəiflərin halından xəbər tutmaq alicənablıqdandır.
102. Batini gözəllik zahiri gözəllikdən yaxşıdır.
103. Sadə insanın zahidliyi gümrahlıqdır.
104. Bədgümanlıq təkəbbürdəndir.
105. Dünya (mal-mülk) ilə fəxr etmək təkəbbürdəndir.
106. Pis vərdişdən qurtulmaq çətinidir.
107. İnsanın ruh halı onun daxilinin ifadəsidir.
108. İnsan dilinə ehtiyatla sahib çıxsan, salamat olar.
109. İslam hüquq alimləri xalqın sərvətidir.
110. Qəlbi oyaq insanın sərxoş olması xasiyyətlərin ən pisidir.
111. Zəiflərin mübarizəsi şikayətlə olur.
112. Təvazökar insan böyük insandır.
113. Dil sükutu insan salamatlığıdır.
114. Elmin zavalı lovğalıqdır.
115. Yamanlığa yaxın işlə öyünmək yenə yaman işdir.
116. Cənnət tələbində belini möhkəm bağla.
117. Varlığının paxıllığı onun əzabıdır.
118. Çox ibadətdən az mərifət yaxşıdır.
119. Qocalıq ölüm xəbərini gətirər.
120. Cənnətin yolunu istəsən, "Quran"dan oxu.
121. Xəsis varlı əliaçıq kasıbdan daha kasıbdır.
122. Əyləncənin şərti fəlakət yüküdür.
123. İnsanların daha pisi xalqdan üz çevirənlərdir.
124. İnsanın doğru sözünün fəziləti onun nicatıdır.
125. Bədənin səhhəti orucdandır.
126. Səbir qələbə gətirər.
127. Gecə oxunan namaz gündüzə gözəllik bağışlar.
128. Bədən sağlığı sükutdandır (sakitlikdəndir).

129. İnsanın salamatlığı dilinə ehtiyat etməsindədir.
130. Yaxşı insanlarla həmsöhbət olmaq yamanlıqdan qoruyar.
131. Nadanın sükutu eyiblərinə pərdədir.
132. Mehriban ol ki, hörmətli olasan.
133. Dinin salamatlığı Allah qorxusunda; fəsadı isə tamahgirlikdədir.
134. Allahdan başqasına ümid bağlayan insan cahildir.
135. Allah hər bir şeyin varlığına zamindir.
136. Dost zərbəsi əzablıdır.
137. Qəlb işığı halal yeməkdən doğar.
138. Dil ağrısı diş ağrısından ağırdır.
139. Yamanlığa öyrəşən insan zəlalətdədir.
140. Kim dini dünyaya dəyişibsə, yolunu azıb.
141. Əliaçıq olmayanın qəlbi dar olur.
142. Dünya ürəyi dar olanlara dardır.
143. Allaha inanan həmişə sevinər.
144. Sağlığı ilə mükafatlandırılan insanın xoş halına!
145. Ömrü boyu ibadət etmək nəbilərin şüarıdır.
146. Qəm əzabı azalanın ömrü uzun olur.
147. Ədəb tələbində olmaq dünya (mal-mülk) tələb etməkdən irəlidir.
148. Göyərçin göyərçin ilə uçar, qaz qaz ilə.
149. Qənaətli insanın ömrü uzun olar.
150. Düşməne itaət ölumdür.
151. Ailəsi olmayan adam bəxtlidir.
152. Allaha itaət qənimətdir.
153. Şahların zülmü rəiyyətin laqeydliyindən əvvəldir.
154. İnsan zülm eləsə, özünə etmiş olur.
155. Məzlumun əzabı boşa getməz.
156. Zalımın zülmü onu məhvə aparar.
157. Mal-dünya sevgisi suya təşnəlikdən güclüdür.
158. Zalımın ömrü qısa olar.
159. Əliaçıqlığın kölgəsi böyük olar.
160. Qozbel adamın kölgəsi də əyridir.
161. Qənaət ilə yaşasan, şah kimi yaşarsan.
162. Ali hümmət imandandır.
163. Uzun danışmaq nöqsanlı danışqdır.
164. Zalımın axırı yaxşı olmaz.
165. Ağıllı düşmən axmaq dostdan yaxşıdır.
166. İşin çətini – asanına qapı olar.
167. Kitabları yığmaqdaysa, onları yaddaşda saxlamaq daha yaxşıdır.

168. Zalımın aqibəti ölümünün tezləşməsidir.
169. Hər gecədən sonra, əlbəttə, bir gündüz gəlir.
170. Sağlıqqənimətdir.
171. Təqvalıdan çox Allaha təvəkkül edənlərin dəyəri daha çoxdur.
172. Ölüm qəmi qəlbini sevməyən insan ilə həmsöhbət olmaqdan yüngüldür.
173. Aqıl körpə ağılsız qocadan daha yaxşıdır.
174. Yolunu itirən özünü də itirər.
175. Səni yamanlığa aparən insan düşmənidir.
176. Kim səni batil işə buyурса, səni aldadıb.
177. Doğru şeydən hirsələnmək alçaqlıqdır.
178. Hikməti dəqiq bilmək mömin üçün hədiyyədir.
179. Din uğrunda qazanılan qələbə həqiqi qələbədir.
180. İnsanın fəziləti ilə fəxr etməsi əsil olması ilə fəxr etməsindən yaxşıdır.
181. Düşmənin üzərində qələbə qazanmaq asan şeydir.
182. Kim ki, ağıllı olsa, o əsl insandır.
183. Kim ki, nəfs yamanlığına aman versə, qələbə qazanar.
184. Əşyanın kiçik parçası da onun əsil olmasını isbat edər.
185. İnsanın ruh azadlığı düz sözlü olmasındandır.
186. Hər bir qəlbın öz təşvişi var.
187. Kim nemətə küfr gətirsə, məzhəb kafirliyindən pisdı.
188. İnsanın danışığı qəlbindəkiləri faş (açıb-tökər) edər.
189. Çin (doğru) sözü qəbul etmək dindəndir.
190. Qəlbın qüvvəti iman salamatlığıdır.
191. Əsəbiadamın qatili onun hirsidir.
192. Əməl, ibadət etməyə qiymət ver, şadlıq, sevinc tapacaqsan.
193. İnsanın dostu onun dininə sübutdur.
194. Pislərin yaxınında olmaq da ziyandır.
195. Ürəyi daş olmaq da “toxluğun” aqibətidir.
196. İnsanın dəyəri, kimsə ona dəyər verəndə bilinər.
197. Allahın kəlamı qəblərin şəfasıdır.
198. Dürüst kafir paxıl müsəlmandan cənnətə daha ümidvardır.
199. Nemətə küfr etmək onu xarab edər.
200. Qocalığın özü sənə bəs edən xəstəlikdir.
201. Paxıla onun paxıllığı (məhv olması üçün) kifayətdir.
202. Elminin kamalı mülayimlikdədir.
203. Yaxşılıq üzrlü olması ilə kamil olar.
204. Dünyanın eyibləri onda qalmamaq üçün sənə bəs edər.

205. Ölümü xatırlamaq dərdi sənə bəs edər.
206. Yumşaq söz qəlbi sevindirər.
207. Sözü nü yumşaq et ki, sevimli olub qalasan.
208. Qarılıq (qocalıq) illərini ömür illərim deyib hesablama.
209. Elmlə şaha zaval yoxdur.
210. Kibr ilə şöhrət tapılmaz.
211. Paxıllıq düşmənçiliyindən başqa bütün düşmənliklərin əlacı var.
212. Kim çox danışarsa, özünə sayqısızlığı artırar.
213. Təmiz bulaq ətrafına həmişə insanlar toplanar.
214. Uca könülün (açıqürəkliliyin) qayğısı da çox olar.
215. Yaman ilə həmsöhbət olmaq dəniz səfəri kimi xatalıdır.
216. Səssiz qalan adam sonra peşman olmaz.
217. Elm məclisi cənnət bağına oxşayır.
218. Cəmərdlik məclisi söz qalasıdır.
219. İnsanın hünəri dilindən bəllidir.
220. Gecəni yuxusuz keçirmək mömin adama işiq bəxş edər.
221. Ölümünü unudan qəlbinin paslandığına dəlalətdir
222. Gecə namazları ilə qəbrini münəvvər et.
223. Saçına düşən bəyazlıq ölümdən xəbər verər.
224. İman ilə yat, yuxun yaxşı olar.
225. Məqsədə çətinliklə çatılar.
226. Ayrılıq atəşi cəhənnəm atəşindən daha güclüdür.
227. Pisxasiyyətlik ilə qocalıq nurunu söndürmə.
228. Üz saflığı dürüstlükdəndir.
229. Yerində edilməyən yaxşılıq zülmə bərabərdir.
230. Minnət ilə verilən sədəqənin günahı savabından çoxdur.
231. Axmaq dövləti idarə etsə, zavalın gəlməsi tezləşir.
232. Xasiyyəti pis və xalqına hürən insanın vay halına!
233. Yaman insanla həmsöhbət olmaqdansa, yalqızlıq yaxşıdır.
234. Sənə qarşı qafillik ediblərsə, bu sənə böyük köməkdir!
235. Sənə yuxarıdan baxan kömək edər.
236. Yaxşıları tərk edən insanın halı yaman olar!
237. Həsəd aparanların vay halına!
238. Allah uşağı ruzusu ilə verər.
239. İnsanın işinin nəticəsi onun çalışmasının güzgüsüdür.
240. Düşmən yuxudadır, heyhat, agah ol!
241. Bəxtli adam axirət qəmini, bəxtsiz adam bu dünya qəmini düşünər.
242. İnsanın xudbinliyi onu məhv edər.

243. Kimsənin nəfsindən qaçması şərdən qaçmasından daha faydalıdır.
244. İnsanın böyüklüyü onun hümmətindən bilinər.
245. Hirs sahibi fəlakətə doğru getdiyini bilməz.
246. İnsanın hümməti onun dəyərini bəlli edər.
247. Getdiyin yeri göstər, kimliyini deyim.
248. Yeməyə çörək doğramaq – həmkarlıq işarəsi deyil.
249. İmanın yükü dini yüküdür.
250. Mürvətsiz kimsədə din-iman olmaz.
251. Ağıllı insan yoxsul olmaz.
252. Yalançının hörməti olmaz.
253. Paxıla rahatlıq yoxdur.
254. Qənaət edən qəm tapmaz.
255. Dinsiz insanın hörməti olmaz.
256. Fahişə insana tənbeh fayda etməz.
257. Sənə ancaq qismət edilən verilir.
258. Sədəqə ömrü uzadar.
259. Nədən qorxursansa, ona rast gələrsən.
260. Savadlı insan, əlbəttə, muradına çatır.
261. Səbir sahibi, əlbəttə, muradına yetər.
262. İnsan doğruluğu ilə ucalar.
263. Kim qövmünə yaxşılıq etsə, onların alimi (ustadı) olacaq.
264. Qəlb məyusluğu ruh (can) zövqüdür.
265. Bəxtli insan ilə həmsöhbət olan insan onu da bəxtiyar edər.
266. Fazil olmayan insan sərvətini hesablaya bilməz.
267. Çuğulçunun birsaatlıq işi biraylıq fitnə gətirər.
268. Ruzu onu tələb edənindir.

Əlişir Nəvainin “Nəzmul-cəvahir” (“Nəzmə düzülmüş cəvahirat”) əsərinin əlyazma nüsxələrindən biri AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun nadir əlyazmalar fondunda qorunur. Əlyazmanın təsviri belədir –

Tarixi: *XVIII əsrə aid olduğu ehtimal edilir*

Xətti: *nəstə'liq*

Başlanır: - *vərəq 8 b;*

Bitir: - *vərəq 52a.*

Məzmunu: *Məktub şəklindədir.*

Ölçüsü: *13x19 sm*

Həcmi: - *44 vərəq*

Şifr: *M-45 / 2794 –II* (Əlyazmalar kataloqu 1963, 274).

Nəticə

Bu əsərlərin məzmun şərhilə tanış olandan sonra qeyd edək ki, burada yazılan, deyilən fikirlər elmə, İslam əhlinə, sadə xalqa, bütün müsəlman hümmətinə çoxdan məlumdur. Unutmayaq ki, Əlişir Nəvai dövründə, zamanında bu əsərlər türk qövmü, türk dilində danışan sadə xalq üçün ilk addım, etibarlı mənbə və İslam elmi haqqında türkcə yazılmış əsərlər, kitablardır. Ona görə də bu əsərlərin mahiyyəti, məqsədi hər zaman aktuallığını saxlayacaqdır. Eyni zamanda, Əlişir Nəvai kimi bəşər ədəbiyyatında uca məqam tutmuş ölməz bir sənətkarın qələmindən çıxmış əsərlər qiymətli və ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuş ədəbi incilərdir. Əlişir Nəvainin yaradıcılığının özəlliklərindən biri də fars və ərəb dilində yazılmış məşhur əsərlərin – dini-əxlaqi və təsəvvüf məzmunlu əsərlərin həm də türk dilində yayılması üçün göstərdiyi fədakarlığıdır. Səhhəti ilə bağlı Həcc ziyarətinə gedə bilməyən klassik sənətkar bu əsərləri yazmaqla, bütün var-dövlətini (o, çox zəngin bir şəxs olub) vəqf yara-daraq xalqın xidmətində xərcləməklə, bu borcu – Həcc ziyarətinə gedə bilmə-məsinin əvəzi bilmişdir (özünün də yazdığı kimi, Həcc borcu heç nə əvəz oluna bilməz). Bir çox əsərlərinin örnəyini klassik ədəbiyyatdan, eyni zaman-da, yaxın dostu, ustadı Əbdürrəhman Camidən aldığı məsləhətlərdən məhəb-bətlə faydalandığı məlumdur (özünün etiraflarında da qeyd etdiyi kimi). Əlişir Nəvai bu mövzulara öz dahiyənə baxış bucağı ilə dərin elmi nəzəri kontekstdə yanaşmış, nəticədə orijinal, həm də Nizami məktəbinin davamçısı olaraq əs-rlərdir aktuallığını itirməyən əsərlər yaratmışdır. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun nadir əlyazmalar fondunda saxlanan əlyazma-lar haqqında məlumatın oxucular üçün maraq doğuracağına əminik.

ƏDƏBİYYAT

Навоий Алишер. (2011). Тула асарлар туплами, 10 жилдлик, X жилд. Тошкент, Г.Гулом номидаки нашриет-матбаа ижодий уйи, (692 бет.), (б.614-618).

Навоий Алишер. (2011). Арбаъин. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик, X жилд. Тошкент, Г.Гулом номидаки нашриет-матбаа ижодий уйи, (б.586-595).

Навоий Алишер. (2011). Назм ул-жавохир \ Тўла асарлар тўплами, 10 жилдлик, X жилд. Тошкент, Г.Гулом номидаки нашриет-матбаа ижодий уйи, (Б. 30–86).

Навоий Алишер. (2011). Тарихи мулуки Ажам / Тўла асарлар тўплами, 10-жли, 10-ж. Тошкент, Г.Гулом номидаки нашриет-матбаа ижодий уйи, – Тарихи мулуки Ажам. 8-ж.(Б. 647).

Levend A.S. (1968). Ali Şir Nevai: IV cild. Divanlar ile Hamse dışındakı eserler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlarından, sayı: 253, (310 s.) (s.5 və 7-13).

Əbu Cəfər Əl Kuleyni. (2014). Usuli-Kafi, 1-ci cild (Hədis elminin qaynaqları). Bakı: Kövsər, (318 s.).

Quliyev İbrahim. (2015). Əllamə Məhəmməd Bağır Məclisi və onun “Biharül-ənvar” əsəri: Avtoreferatı. Bakı, (39 səh.).

Quliyev İbrahim. (2013). Hədisşünaslığın əsasları. Bakı: Elm, (433 səh.).

Mirzəyev A. (1997). Cami, Nəvai və Füzuli yaradıcılığında “40 hədis”. Bakı: Ozan, (88 səh.).

http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/edebiyat_aprel2009/76497.htm.

Əlyazmalar kataloqu. (1963). I cild (Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası. Respublika Əlyazmalar Fondu). Bakı: Azərbaycan EA nəşriyyatı, [müəlliflərdən biri C.Nağıyeva]. (512 səh.).

Qurani-Kərim. (2012). Azərbaycan dilinə tərc. edənlər: Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyev. Bakı: Şərq-Qərb, (568 səh.).

Nəhcül-bəlağə: İmam Əli əleyhis-salamın xütbə, məktub və hikmətli kəlamları (tərcümə və şərh, III nəşr), (2009). Toplayanı Seyid Rəzi. Bakı: Nurlar, (912 səh.).

Ülvi Almaz. (2008). Azərbaycan - özbək (cığatay) ədəbi əlaqələri (dövrələr, simalar, janrlar, təmayüllər). Bakı: Qartal, (328 səh.).

Ülvi Almaz. (2009). Əlişir Nəvai Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. Bakı: Qartal, (360 səh.).

Ülvi Almaz. (2016). Özbək ədəbiyyatı (ədəbi portret cizgiləri, araşdırmalar, müsahibələr) / elmi redaktoru və ön söz müəllifi ak.İsa Həbibbəyli. Bakı: Elm və təhsil, (316 səh.).

Ulvıy Olmos. (2016). O'zbek adabiyoti va Ozarbayjon (tadqiqotlar, adabiy portretlar). Mas'ul muharrir va so'zboshi mualliflari: prof.dr.Qozoqboy Yo'ldoshev, doç.dr.Sirdaryoxon O'tanova. – Toshkent, “Kamalak” nashriyoti, (216 bet.).

Очилов Эргаш. (2013). Алишер Навоий. - Тошкент, (Бет. 68.).

e-book: Əlirza Sabiri Yəzdi. Əmirəl-möminin Əli (ə)-ın fəzilətləri barədə Min hədis // Tərcümə edən: Məhəmməd Xəlilov (google.co.uz).

İslâm Ansiklopedisi // Türkiye Deyanet Vakfı 2. Cildi. Türkiye, <https://islamansiklopedisi.org.tr/>

д-р филол. наук Алмаз Ульви Биннатова

РЕЛИГИОЗНО-НАУЧНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АЛИШЕРА НАВОИ «Минажат», «Назм аль-жавохир» и «Арбаин»

РЕЗЮМЕ

Алишер Навои известен как глубокий знаток, теоретик и одна из ключевых фигур в толковании шариата и теософии. Впервые основы ислама для тюркских народов на турецком языке были написаны этим великим ученым. Религиозные и моральные ценности, отраженные в произведениях «Минажат» («Мольбы к Аллаху» или «Просьбы к Аллаху»), «Назм аль-жавохир» («Жемчужина в поэзии»), «Арбаин» («Сорок четверостиший»), «Лисан ат-тайр» («Язык птиц»), «Махбуб аль-кулуб» («Возлюбленный сердец»), «Сирож аль-муслимин» («Свет ислама») и «Рисалае тийр-андохтан», были актуальны как в его эпоху, так и сегодня. «Минажат» состоит из обращений, содержание и способ изложения которых вызывает самые прекрасные чувства. В произведении «Минажат» поэт, погружившийся в глубины духовного мира, дает рекомендации и стремится донести до людей такие высокие чувства, как моральное удовольствие, гуманизм и другие. Узнав о том, что гениальный философ Абдурахман Джами работает над произведением «Арбаин», Алишер Навои очень высоко оценил эту работу учителя и, с его разрешения, перевел это произведение на один из тюркских языков - чагатайский. Таким образом, хотя Алишер Навои и взял хадис из произведения «Арбаин», написанного Джами на литературном турецком языке, он в том же году создал работу, изложив хадис таким же образом, но в виде четверостиший.

Поводом для перевода на турецкий язык хадисов, посвященных Пророку и изначально написанных на арабском языке, стало стремление донести до читателя их суть и смысл. Сюжет «Назм аль-жавохир» посвящен древним религиозным и моральным устоям. Это произведение можно расценить как знак любви и уважения к одному из первых халифов ислама – Хазрату Али. В этой части исследования говорится о религиозно-научном аспекте творчества Алишера Навои, в частности, на примере содержания таких произведений, как «Минажат», «Арбаин» и «Назм аль-жавохир».

Ключевые слова: Алишер Навои, Хазрат Али, исламская культура, религиозные произведения Навои, классическая литература, исламская этика

Prof. Almaz Ulvi Binnatova

ALISHIR NAVAİ'S RELIGIOUS AND SCHOLARLY WORKS

ABSTRACT

Alishir Navai achieved recognition as a profound scholar, theoretician and even a facilitator of the Shariah science and Sufism. He was the first person to familiarize Turkic world with Islamic teachings and to teach Turkish to Islamic people. His works such as *Munajat*, *Hadith-arbain*, *Nazm ul-Javohir*, *Siroj ul-Muslimin*, *Mahbub ul-Qulub*, *Lison ut-Tayr*, *Risolai tiyr-Andohtan* were relevant both in their own time and today. *Munajat* (Praying to God) is composed of expressions that appeal to God, a manifestation of feelings in beautiful content and expression. The language of *Munajat* goes deep into the spiritual senses instilling in people the satiety of passion and humanistic feelings. Knowing that philosopher Abdurrahman Jamy was writing his *Hadith-arbain*, Alishir Navai overestimated his master's decision and got his permission to translate this work to Chagatai Turkic language.

Thus, working on "Hadith-arbain" Alishir Navai rewrote the work in the same year, in the same form, but in different style which consisted of couplets of 4 lines. The hadiths dedicated to the Prophet led to the writing of the meaning and essence of the hadiths, first in Arabic and then Turkish. *Nazm al-Javohir* has an ancient religious and historical plot with moral values. The work can be evaluated as a sign of love and respect for one of the first caliphs of Islam hz. Ali.

In this part of our research, we discuss the religious and scholarly works of Alishir Navai (especially the content and interpretation of *Munajat*, *Hadith-Arbain* and *Nazm ul-Javohir*).

Keywords: Alishir Navai, Hazrat Ali, Islamic culture, Navai's religious works, classical literature, Islamic ethics

Çapa tövsiyə etdi: f.f.d. V.H.Səmədov